

Pênase û Çend Taybetmendîyên Lorîyan

Mustafa ÖZTÜRK¹

Kürtçe Ninnilerin (Lorî) Tanımı ve Bazı Özellikleri

Öz

Ninni, anonim halk edebiyatına ait bir türdür. Anneleri tarafından, çocuklar emzirilirken, uyutulurken ya da ağladıklarında onları sakinleştirmek için söylenir. Üstelik sadece anneler tarafından değil; nine, dadı, abla, teyze ve hala gibi kişiler tarafından da söylenebilir. Kürtlerin yaşadığı farklı coğrafyalarda bu edebî türün karşılığı olarak ‐lorî, lorîn, lorik‐ gibi terimlerin kullanıldığı görülmektedir. İsimlendirme konusunda aşağı yukarı bir birlikteliğin sağlanmış olduğu söylenebilir. Çalışmada, ninni örnekleri üzerinden ninnilerin çeşitli özelliklerine yer verilmiştir. Bu özelliklerden en fazla öne çıkan ninnilerin ilk söyleyeninin belli olmaması ve sade bir dille söylenmeleridir. Ninnilerin muhatabı çocuklar olduğundan annelik duygusuyla üretilir ve o şekilde de icra edilir. Kalıplaşmış ve kafiyeli sözlerden oluşan Kürtçe ninnilerin tamamının şekil bakımından tam bir düzen ve uyum içinde olduğunu savunmak mümkün değildir. Bu türün, mani, tekerleme ve ağıt gibi diğer pek çok edebî ürünle şekil ve içerik bakımından ilişkisi bulunmaktadır. Çocuklarla ilişkili her şeyi konu edinebilen ninniler, özel bir melodiyle icra edilir ve çocukların eğitimi üzerinde de çok faydalı etkilere sahiptir. Ninnilerle ilgili tanım ve özellikler paylaşıldıktan sonra, araştırmadan elde edilen bulgular sonuç bölümünde değerlendirilmiştir. Buna göre, Kürtçe ninnilerin şekil bakımından düzenli ve düzensiz olarak iki ayrı şekilde tasnif edilmesi gerektiği, kadınlar tarafından üretilip icra edilmesi ve kadınlık/annelik duygularını barındırdığı için ninnilerin ‐kadın edebiyatı‐ içerisinde kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yanı sıra ninnilerin doğumdan ölüme kadar insanoğlu için söylenen tek edebî ürün olduğu vurgulanarak sebepleri izah edilmiş ve Kürt halk edebiyatında ninni ve benzeri türlerle ilgili daha fazla akademik araştırmaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kürt halk edebiyatı, anonim, ninni, çocuk, anne.

Kurte

Lorî, cureyeke anonîm a edebîyata kurdî ya gelêrî ye. Dema ku zarok tên şîrdayîn, xewandin, aşkirin an jî ji bo girîyê zarokan bê rawestî ji alîyê

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye’de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, mustafaozturk47@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0637-8760.

dayikan ve tèn vegotin. Ne tenê dayik, ji alîyê pîrik, dapîr, metik, xwişk, xaltîk, jinbir, jinap û hwd. ve jî tèn vegotin. Li deverên kurdan yên ji hev cuda ev cureya helbestî ya edebî weke lorî, lorîn, lorik tê binavkirin. Dikare bê gotin ku, di binavkirina vê cureyê de lihevkirineke civakî heye. Di vê xebatê de pênase û taybetmendîyên lorîyan tê nîqaşkirin. Ji nav taybetîyên lorîyan ya herî berbiçav, nedîyarbûna vebêjerê wan ê ewil û xwerûbûna zimanê wan e. Ji ber ku mixatabê esasî yê vê cureyê bebek û zarok in, bi hesta dayiktîyê tèn hilberandin û îcrakirin. Ji alîyê teşeyî ve rêgezên teqez ji bo hemû lorîyan ne derbasdar e; lewra tê tesbîtkirin ku ji alîyê teşeyê ve lorîyên tekûz jî hene û yên netekûz jî hene. Têkilîyên lorîyan bi cureyên anonîm yên wekî qewlêrk, zûgotinok, zêmar û hwd. re jî hene ku, ev têkilî di hinan de şeweyî, di hinan de jî naverokî ye. Lorî, bi melodîyêke taybet a bi hestên zaroken re guncav tèn îcrakirin û ji bo perwerdehiya zarokan weke amûrekê jî tê pejirandin. Mijarên lorîyan gelekî curbicur e; bi zarokan re têkildar çî hebe dikare bibe mijarên lorîyan. Piştî ku pênase û taybetmendîyên lorîyan bi vî awayî ve hat lêkolandin, hin nûve di beşa encamê de hatin parvekirin: Divê lorîyên kurmançî ji alîyê şeweyê ve weke lorîyên tekûz û yên netekûz bînin senifandin. Ji ber ku lorî, ji alîyê jinan ve, li gorî hest û ramanên jinane tèn hilberandin. Divê lorî weke cureyêke “edebîyata jinan” jî bê pejirandin. Berhemên ewqas balkêş in ku hem di welidînê de û hem jî di mirînê de tèn îcrakirin. Gelek zêmar hene ku li ser mirîyan wek lorîyan tèn vegotin. Derbarê lorîyan de xebatên akademîk her çiqas gihastibe astekê jî, hêj pêdivî bi xebatên teorîk re hene.

Bêjeyên Sereke: Edebîyata gelêrî, anonîm, lorî, zarok, dayik.

Definition and Some Characteristics of Kurdish Lullabies (Lorî)

Abstract

Lullaby is a genre of anonymous folk literature. It is sung by mothers to calm children when they are being breastfed, put to sleep, or crying. Moreover, lullaby can be sung not only by mothers, but also by people such as grandmother, nanny, older sister, aunt. It is seen that terms such as “lorî, lorîn, lorik” are used as the equivalent of this literary genre in different geographies where Kurds live. It is possible to say that there is more or less a unity in naming. In the study, various characteristics of lullabies are included through examples of lullabies. The most prominent of these characteristics is that lullabies are sung in a plain language and the first person who sang them is not clear. Since the addressees of lullabies are children, they are produced with the sense of motherhood and performed in that way. It is not possible to argue that all Kurdish lullabies, which consist of stereotyped and rhymed words, are in perfect order and harmony in terms of shape. This genre is related in form and content with many other products such as chansonette, nursery rhyme and lament. Lullabies, which can mention everything related to children, are performed with a special melody and have very beneficial effects on children’s education. After sharing the definitions and characteristics

about lullabies, the findings obtained from the research are evaluated in the conclusion part. According to this, it is stated that Kurdish lullabies should be classified in two different ways as regular and irregular in terms of shape, they are produced and performed by women, and lullabies should be accepted in women's literature because they contain the sense of femininity and motherhood. In addition, it is emphasized that lullabies are the only literary product sung for human beings from birth to death, and the reasons are explained and it is emphasized that there is a need for more academic research on lullabies and similar genres in Kurdish folk literature.

Keywords: Kurdish folk literature, anonymous, lullaby, child, mother.

Extended Abstract

Lullaby is a genre belonging to anonymous folk literature and is performed with a special melody. It is sung by mothers to calm children when they are being breastfed, put to sleep, or crying. Moreover, lullaby can be sung not only by mothers, but also by people such as grandmother, nanny, older sister, aunt, and even fathers when appropriate. The main element which stands out in the performance of the lullaby, whether it is a woman or a man or even if it is a mother or someone else, is that the sense of femininity and motherhood are at the forefront. Whoever sings the lullaby, s/he sings it with a sense and attitude of motherhood. It is seen that terms such as "lorî, lorîn, lorik" are used as the equivalent of this literary genre in different geographies where Kurds live. It is possible to say that there is more or less a unity in naming in different regions. Lullabies, one of the important genres of anonymous Kurdish folk poetry, are verbal literary products that mothers sing to their children with a sense of motherhood in general. In lullabies, there are the love for the child, the hopes that are dreamed to come true, advice for the child and prayers containing good wishes. Many positive effects of lullabies on children have been identified. These positive effects are especially felt on the education and psychology of children. It has been observed that lullabies are beneficial in many aspects such as the development of learning abilities of children with learning disabilities, the stabilization of the behaviors of hyperactive ones, and the elimination of the problem in those who have attention deficit. In addition, it is stated that lullabies have positive effects on children who have communication difficulties in their social relationships. In the study, various characteristics of lullabies are included through examples of lullabies. The most prominent of these characteristics is that lullabies are sung in a plain language and the first person who sang them is not clear. Since the addressees of lullabies are children, they are produced with the sense of motherhood and performed in that way. It is not possible to argue that all Kurdish lullabies, which consist of stereotyped and rhymed words, are in perfect order and harmony in terms of shape. This genre is related in form and content with many other products such as chansonette, nursery rhyme and lament. Lullabies, which can mention everything related to children, are performed

with a special melody and have very beneficial effects on children's education. Children's learning from their mothers through lullabies emerges as a process that begins while they are still in the womb. Babies, who are stated to have started to hear sounds in the womb from the fifth month, are considered to be prepared for the outside life for the first time with their mothers' compassionate voices. There are findings proven by scientific data that lullabies play a very important role in mother tongue education, distinguishing words, recognizing syllables and starting to understand their meanings by establishing a certain connection between them. After sharing the definitions and characteristics about lullabies, the findings obtained from the research are evaluated in the conclusion part. According to this, it is stated that Kurdish lullabies should be classified in two different ways as regular and irregular in terms of shape, they are produced and performed by women, and lullabies should be accepted in "women's literature" because they contain the sense of femininity and motherhood. In addition, it is emphasized that lullabies are the only literary product sung for human beings from birth to death, and the relationship of lullabies with the type of lament is discussed. The reason why lullabies are associated with lament is that women utter melodic and sad words in the style of lullabies for their deceased relatives, just like putting a baby to sleep. In both the lament and the lullaby, the addressee is asleep, one in growth sleep, the other in death sleep. In the study, it is stated that the word "lorî", which is one of the basic refrain words of Kurdish lullabies, is frequently used in the laments, examples of which are given. Such examples, which can be defined as "lament lullabies" in Kurdish literature, are frequently encountered in Dengbêj literature products, in the event flow of a certain story. As a final finding in the study, it is emphasized that there is a need for more academic research on lullabies and similar genres in Kurdish folk literature. Accordingly, a certain amount of accretion has been achieved recently, especially in the field of compilation; however, it is stated that this should not be considered sufficient. It has been pointed out that as the number of compilation materials to be applied by a researcher working on a certain subject in the field of Kurdish folk literature increases, the possibility of reaching correct inferences will also increase. However, when the general academic research in the field of Kurdish folk literature is considered, it is understood that the main deficiency is concentrated in theoretical studies. The fact that only a few scientific studies have been carried out so far, especially on lullabies, which are the subject of this study, is an example of this situation.

Destpêk

Berhemên ku vebêjerên wan ên ewil nediyar in, weke berhem û keresteyên anonîm tîn pênasekirin. Edebîyata anonîm binbeşek ji edebîyata gelêrî ye. Ew keresteyên ku di şêweya helbestî, pexşanî û yan jî helbestî-pexşanî de tîne vegotin, bi zimanê xwe yê xwerû û bi naveroka xwe ya dewlemend rasterast edebîyata gel e; lewra kevneşopî, jîyana civakî, awayê fikirîn û sêwirîn, têkilîyên navmîrovî, derûnasîya giştî ya gel bi awayeke zelal derdibirîne. Ev taybetmendîyên edebîyata anonîm, ne tenê ji bo kurdan ji bo hemû milletan derbasdar e. Ji ber vê yekê milletên cihanê yê wêkî din, edebîyata gelêrî, di demên diyar de weke binaxeya netewbûna xwe qebûl kirine û gelek esasên hebûna xwe li ser vê rastîyê bilind kirine.

Lorî, hêmaneke giring a helbesta kurdî ya anonîm e ku bi gelemperî dayik, li hemberî bebek an zarokên xwe hest û raman û kelecane xwe bi awayeke newayî derdibirînin. Hilberînerên lorîyan çî dayik bin û çî kesên din bin, bi gelemperî bê xwendin û bê nivîsîn in û gelek ji wan derneketine derveyî gundên xwe û tev li civatên derveyî nebûne. Yanî ji ber ku tûşî kevneşopî û çandên wêkî dinê nebûne, lorîyên ji aliyê van kesan ve hatine hilberandin, ji çanda gel a resen deng vedidin. Ev vebêjer û hilberînerên lorîyan dema ku ji zarokan hez dikin, wan aş dikin û yan jî wan dixin xewê hestên xwe yê dilovanîyê, bêjeyên xwe yê nerm û germ, melodîyên xwe yê dîlkêş bi rengekî eşkere û xalisane îfade dikin. Di lorîyên ku tîne vegotin de; hezkerîya hemberî bebek, hêvîyên tîne xeyalkirin, arezûyên ku tîne hêvîkirin û her weha şîret û duayên xêrxwazîyê li hemberî zarokan hene.

Di dema şîrdayin, xewandin û aşkirinê de gelek mifadarîyên lorîyan li ser zarokan hene. Ev kerhatîyên lorîyan ji aliyê zanista derûnnasîyê ve jî hatîye piştrastkirin. Lorî, li ser astengîya hînbûnê, pêşvebirina behremendî û tegihîştina zarokan mifadar e. Ji bilî vana, tevkarîya hevşengîya tevgera zarokên hîperaktîf, civandina baldarbûnê û durustkirina astengîya pevragehandinê jî dike. Lorî, zarokan ji tengjîbûnê xelas dike û aramîya wan xurt dike û hesta dorhêleke parastina zarokan dadimezirîne. Kêrdarîya vê dorhêla erênî, di demên pêşerojî de xwe bêhtir nîşan dide. Derbarê bîdestxistina hestên takekesî û nasnameyî de jî mifadar e (Gelişli û Yazıcı, 2016: 4). Lorî, ji aliyê bîyolojîk ve zarokan pêşvê dibe; gelek alozîyên tendurustîyê ji holê radike. Bi awayeke pîralî di civakîbûn û hînbûnê de tevkarîyên giring dike. Qabîlîyeta zarokan a hunerî û edebî jî cara ewil bi lorîyan di xêva zarokan de şîyar dibe. Bi hilkefta lorîyan tekilîya zarokan û dayikan bi hev re xurt dibe (Karakaya, 2004: 56-57).

Heta niha derbarê lorîyan de her çiqas çend xebatên hêja yê akademîk hebin jî², tê tesbîtkirin ku derbarê pênase û taybetmendîyên lorîyan de agahîyên

2 Jiyar C. (2018). Cawîdaniyek di bêdengîyê de (Lorîyên dayikên Kurd). Diyarbekir: Weşanên J&J.; Keskin, N. (2019). Folklor û Edebiyata Gelêrî. Avesta: İstanbul.; Meretowar, A. (2017). Lorî, Stenbol: Weşanên Wardoz.; Suvağci, İ. (2021), "Zayenda Civakî di Lorîyên Kurdî da". Anemon. 9(3). 763-770;

berfireh hêj nehatîyê lêkolîn. Ji ber vê yekê ev xebat, vekolîna pênase û taybetmendîyên lorîyan weke mijar li xwe wergirt. Mijara gotarê, bi mînakên lorîyên kurdî ya kurmançî ve hat sînordarkirin. Li gorî vê sînordarkirinê, lorîyên kurmançî weke mînak hatin nîşandayîn. Di gotarê de mînakên lorîyan bi sê awayan hatin peyda kirin. Hin mînak ji xebatên nivîskî û hin mînak jî ji çavkanîyên înternetê hatin bîdestxistin. Hinek mînak jî weke cara ewil, ji qadê, ji kesên çavkanî hatin berhev kirin. Ev her sê cure mînak, li gorî rê û rêbazên akademîk hatin destnîşankirin.

1. Weke Têgih Lorî û Pênaseya Lorîyan

Weke cureyeke edebîyata kurdî ya gelêrî, binavkirina lorîyan, li gorî cureyên anonîm yê din pir ne tevlîhevî ye. Li deverên ji hev cuda ev cure weke *lorî*, *lorîn*, *lorik* tê binavkirin. Em dikarin bibêjin ku di binavkirina vê cureya anonîm de lihev kirineke civakî/edebî heye. Ev her sê nav jî xwe dispêrin heman lêkera kurdî ku ew lêker “*lor-andin*” e.

Bêjeya lorî hem wek wate û hem jî wek tedarîyekê, xewê bibîr tîne. Li gorî mînanan jî lorî, bi xewê û nivîstinê re hev wate ye. Dema ku vebêjer dibêje “*lorî lorî lorî ...*” mebest ew e ku peyama raketinê here ji mixatab re:

Lorî lorî lorî lorî lorî
Berxê min lorî lorî lorî
Dê razê lorî lorî lorî
Dayê tu gorî gorî gorî (KÇ 1)³

Ji bo vê cureyê di zaravaya Zazakî de *lorî*, *lorîge* û *lorik* tê bikaranîn. Ji bilî vê “*ninnik*” jî tê bikaranîn. Di Soranî de tercîh ji vana cudatir e. Ji bo lorîyan “*laylaye*” tê bikaranîn her weha “*laylay mindalan*” jî tê bikaranîn (Kaplan, 2015: 14; Tepe, 2013: 6). Tercîha Soranan bêhtir nêzîkî ya Farsan e. Li cem Farsan ji bo lorîyê “*lalayî*” tê bikaranîn.

Weke tê zanîn li hin deveran bêjeya “*landik*” di wateya dergûşê de tê bi kar anîn. Ji ber ku lorî bêhtir dema ku zarok di dergûşê de ne tînen îcrakirin, bêjeyên lorî û *landik* weke du têgihên hev wate tînen bikaranîn; ji ber vê yekê li hin herêmên kurdan, yê wekî herêma Behdînan, *landik* ji dêvla lorîyê tê bikaranîn.

Li gorî mînakên lorîyên berdest em dikarin misoger bikin ku di nava gel de ji do heta îro, bikaranîna bêje an têgihê lorîyê bi cî bûye û weha hatîye qebûl kirin. Kêm zêde di hemû zaravayên kurdî de jî weha ye. Lê belê wekî gelek tiştan

Tepe, S. (2013). “*Lorîge*”. Newepel. 47. 6.; Yıldırımçakar, M. (2019/2020). Lorîyên Qelqelîyê-I. Folklor Me, (4), 6-9.; Yıldırımçakar, M., (2020). Lorîyên Qelqelîyê-II. Folklor Me, (5), 9-12.
³ Lorîyên ku rasterast ji qadê hatine berhev kirin dê di metnê de bi vê rêbazê bê dayîn û derbarê kesên çavkanî de di beşa çavkanîyan de agahî bînin dayîn. Herweha kurteya “*Kesâ(ê) Çavkanî*” dê bi awayê “*KÇ*” bê destnîşankirin.

îstîsnaya vê bikaranînê jî heye. Her çiqas kêr be jî, car bi car ji dêvila bêjeya lorîyê, li bêjeya nînnîyê jî tê rast hatin. Mînakek ku ji devera Erxenîyê hatîye berhevkerin veba ye:

Nînnî nînnî nînnayê

Qîza minê Ruhayê

Nînna li gundê me nayê

Desta ketim belayê

Sebra min bête nayê (Meretowar, 2017: 52)

Bêjeya “lorik” ji Kurmancî derbasî devoka Meletî ya zimanê Tirkî jî bûye. Li devera Meletî ev bêje di wateya *bebek*, *zarok* û *zarokên biçûk* de tê bi kar anîn. Di ferhenga devokên Tirkîya Tirkîyeyê ya bi navê *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü)* de ji bo vê bêjeyê, mînaka “*Loriğim benim*” yanî “*Lorîkê min /Bebikê min*” hatîye dayîn (Komisyon, 2023.02.07). Ji vê bikaranînê jî meriv fam dike ku “lorî” di wateya *bebek* an *zarok* de ye ku bi îhtîmaleke mezin ji kurmancî derbasî devoka tirkî ya Meletîyê bûye.

Ji bo vê cureya anonîm di kurmancî de biwêja “*lorelor kirin*” jî tê bi kar anîn. Mustafa Borak vê biwêjê bi vî şiklî rave dike: “**Lorelor kirin**: 1. Li ser zarokan kilam gotin. (*Heta wê bi xwe bi ser qundaxa xwe de lorelor nekira ranediza.*) 2. Xwe bi xwe re porteport kirin, bi xemgînî birreber kirin. ... (Borak, 2005: 636).

Weke ji raveya M. Borak jî tê fahmkirin, di çanda devkî de yan jî wek cureyeke edebî di edebîyata Kurdî de lorandin, tenê ne di wateya *stranên ji bo zarokan* de tê bi kar anîn. Ev bêje/têgih di wateya *hewarkirin*, *bi dengê bilind gazîkirin*, *bangkirina ji dile şewitî*, *birreber kirin*, *nalîn kirin* ... de jî tê bikar anîn. Li gorî vê wateyê hem di zargotinê de û hem jî di edebîyata gelêrî de gelek mînak hene.

Di çîroka Dewrêşê Evdî de mînakek bi vî awayî heye. Li gorî çîrokê Dewrêş, pênc sed çekdarî dide dû xwe û diçe bi dijminan re şer dike. Hêza dijmin ji ya Dewrêş şeş heft qata zêdetir e. Lê Dewrêşê Evdî wan gîşan têk dibe. Serokên eşîran, mîrxasîya Dewrêşê Evdî hezim nakin, di seray û qesran de li dijî wî kemînan saz dikin. Neyarên wî planekê saz dikin û bi ser dikevin. Hespê Dewrêş di kortalekê de hildiweşe û lingê hespê wî dişkê. Dewrêş ji ser hespê hildipeke û birîndar dibe, dev û rûyê wî di nav xwîne de dimînin. Dewrêş dixwaze ku vê bûyerê veşêre. Dibêje ku “*Ji min re şerm e ku ez bi vê rewşê herim hizûra Edulê. Ez ê dilê Edulê birîndar bikim.*” Lê ew rewşa ku Dewrêş tê de ye Edulê fam dike. Dil û kezeba wê tîn xware. Û ji Dewrêş re vê stranê dibêje ku di vê derê de “lorandin” di wateya “hewarkirin an bangkirinê” de hatîye bikaranîn:

Dilê min dîn e, sed carî dîn e

Lê dayê bi destê xwe kim

Teşîka ji teşîya Bexdayê

Herîne ji herîna Mûşê

Dakevim binya gundê me bilorînim

Gelek siwar ji deşta jêrîn vedigerîne

Ez ê bipirsim, tu kesî,

Xeber ji delalê mala bavê min ne anîne ... (Akbal û Alê, 2009: 496-497)

Di kilama *Hesenê Mala Mûsa* (di hin guhartoyan de *Ehmedê Mala Mûsa*) de jî bêjeya lorandinê bi wateya hewarkirinê hatîye bi kar anîn. Di vê çîrokê de Hisên û Hedo ji hev hez dikin; lê bavê keçikê wê nade. Her du dildar bi dizî hevdfitînyê dikin, lê rojekê pismamê Hedo wan zevt dike û bi tivingê Hesen dikuje. Çawa ku Hesen tê kuştin, Hedo li ber serê wî rûdinê û vê kilamê li ser wî distirê:

Kerba dilê Hedo naşkê

Hêstirên çavê xwe,

Bi desmala ku di serê Hesên werdayî paqij dike

Belê êdî nema dikare binale jî

Qederekê dimîne dibe êvar, roj li ber ava ye

Te digot qey Hesen li benda rojê bû

Roj hêdî hêdî qulip,

Pişt çîyayê Qeroka xopan û nema derket

Serê Hesen jî ji ser çoga Hedo dikeve xwarê

Çavê wî yên reş û belek diçin ava

Hedo ax û kevirên çîyayê Biloka,

Hemû bi ser serê xwe de dikeve

Û li ber serê Hesen rûdine

Fermanê digerîne û dilorîne

Hêstirka, mîna tava baranê,

Bi ser de direşîne ... (Akbal û Alê, 2009: 807-808)

Lorî di zimanê Tirkî de weke “ninni” tê bi kar anîn. Li gorî Esmâ Şimşek binavkirina vê cureya anonîm di edebîyatên milletên cihanê de li derdora bêjeya “ninni”yê digere û mînakên wiha rêz dike:

Li dewletên cur bi cur jî ji bo lorîyan têgihên ku dişibe nînnî'ye tînen bi kar anîn. Bo mînak; di Albenî de “nîna”, di Îspanyolî de “nana”, di Îtalyanî de “nînna”, “nîne”, “nenîa”, di Latînî de “lenes nenîce”, “noenîa”, di Fransî de “berceuse”, di Grekî de “nannarîsmata”, “nanî”, di Bûlgarî de “nannî”, di Sirpî de “nînananna”, di Slawî de “nîna-nana”, di Hindî de “nanna” û di Erebi de “nenî/nînna”. Ev têgihana giş bi wateya lorîyê tînen bi kar anîn û ji bêjeya nînnîyê jêder bûne. Her weha li gorî hin kesan jêderka vê bêjeyê Îtalyanî be jî, ev îdfîa ne misoger e (Şimşek, 2016: 35).

Li ser pênasikirina lorîyan, di çavkanîyan de ji alîyê zanyarên ji hev cuda ve pênaseyên ji hev cuda, lê yên hevdu temamker hatine kirin:

Lorî, helbestên gelêrî yên newayî û yek çarîn in, ku dayik ji bo zarokan bidin xewandin vedibêjin. Lorî, tenê ji bo zarokan hatine vehonan. Ne helbestkarên wan dîyar in, ne jî halê wan ê nivîskî hene. Helbestkarên wan dayik in. Ji dayikê veduguheze guhê qîzê, bi vî awayî ziman bi ziman, nifş bi nifş didome. Newayeke wê ya dîyar heye (Şapolyon, 1937: 104).

Lorî ew helbest in ku ji bo aşkirin an dixewkirina zarokan ji alîyê xaniman ve bi newayeke taybet tî vegotin û di paşîya wan de qalibên wek “eeee”, “rakev bebeka min rakev”, “lorî lorî lorî”, “hû hû hû hû” ... cî digirin. Carinan ji yek, carinan jî ji zêdetir çarînan pêk tî (Şimşek, 1989: 18).

Dema ku dayikên zarokan, herî kêr ji sê çar mehîyê heta sê çar salîya zarokan, di himbêza xwe de, bi mebesta xewandina zûtir û hêsantir an jî bo aşkirinê li ser lingên xwe yan jî di dergûşê de bi newayeke taybet û li gorî derûnasîya wê kêlîyê wan dihejînin lorîyan vedibêjin. Ev lorî bi gelemperî cureyê stranê ye ku di teşeya qewlêrkan de tî hilberandin û bi gelemperî ji çarînekê pêk tî (Çelebioğlu, 1995: 9).

Lorî, di hewildayina xewandina zarokan de û yan di dema hezkirin û hilpekandina zarokan de tî îcrakirin û di naveroka xwe de gelek hest û ramanên wek bawerî, hêvî, xeyal, kêf û kesirînê dihevin. Lorî peyvên helbestî û binewa ne ku bi gelemperî wekî çar çarînan tî vegotin û li dumahîka risteyên wan hin peyvên qalibgirtî tî zêdekirin (Kaya, 1999: 341).

Lorî agirêkî veketî ye di dile mirovatîyê de. Li her cihê ku hezkirina zarokan û pîrozbûna dayikîyê bûye nirxeke rojane lorî, bi agirêkî germ dibiriq e. Herweha lorî ew berhem in ku bi sedsalan domdar in, wekhevîyên wan ê navnetewî hene û ji alîyê dadokan ve jî bo aşkirina zarokan hatine hilberandin (Ungan, 2009:3).

Lorî ew melodî ne ku, ji bo aşkirina zarokên bigirî yan jî ji bo zarokên ku saeta xewa wan hatîye bîn xewandin; di himbêz û çonga dayikan de yan jî di dergûşê de tî vegotin (Alptekin, 1990: 63-65).

2. Taybetmendîyên Lorîyan

Li gorî pênaseyên wan em dikarin taybetmendîyên lorîyan ên berbiçav bi van çend xalên jêrîn rêz bikin.

2.1. Lorî Berhemên Anonîm in û Zîmanê Wan Xwerû ye

Anonîm, ew tişt an kesên ku nav û nasnavên ne dîyar in. Heger ji bo edebîyatê bê bikaranîn anonîm, di wateya berhemên ku nivîskar û hilberînerên wan ne dîyar in, tê bikaranîn (Güleç, 2007: 3). Lorî, berhemên zargotîne ne, yanî berhemên helbesta anonîm in. Wekî hemû cureyên anonîm bêjer û hilberînerên ewil ên lorîyan ne dîyar in. Ji ber ku weha ye, ev berhem wekî malên gel ên hevpar tî qebûlkin. Lê belê lorîyên ku bêjerên wan dîyar jî henin. Dibe ku hunermend an kesek dîyar derkeve û li gorî rê û rêbazên edebîyata gelêrî lorîyekê bibêje yan binivîsîne. Her çiqas hilberînerên wan dîyar in, ev lorî jî wekî

nimûneyên gelêrî tên qebûlîkirin. Li gorî vê yekê, hunermendê navdar Şivan Perwer berhemeke ku dikare ji lorîyan bê hesibandin hilberandîye:

*Hey lorî lorî lorî hey layê layê
Serê dayika te bi gorî
Bê te sebra min nayê
Lorîka min mezin be
Hêja be l'vê dinyayê (Perwer, 2023.02.08)*

Lorî, wek berhemên anonîm ên din bi zimanekî xwerû tên vegotin. Hema bibêje hemû lorî bi zimanê gel ê axaftinê tên hilberandin. Bi vê yekê ve girêdayî jî, avanîya peyv û vegotina lorîyan ji devoka herêma xwe nîşaneyan li xwe bar dîkin. Wekî di mînaka jêrîn de jî dê bê dîtîna lorî ji peyv û gotinên axaftina gel a rojanê hatîye rêsandin û bi awayekî hêsan tê famkirin. Di mînaka jêrîn de jî, ku ji Qosarê hatîye berhevîkirin, taybetmendîyên devoka herêmê nîşan dide û zimanê rojane hatîye bikaranîn:

*Lorî bebeka mi lorî
Lorî xweşika mi lorî
Êvar bû gur û şêr hatin lorî
Lorî delala mi lorî
Oy lorî lorîka mi de lorî
De lorî de lorî de lorî
Oy xweşika mi lorî
De lorî de lorî
Birîna kezeba mi, delala mi, dilê mi de lorî
Oy bebeka mi de lorî
Kezeba mi de lorî
Xweşika mi de lorî (KÇ 1)*

Lorî, ji ber ku ji bo pitî û zarokan tên vegotin, herçiqas li ser hebûna wê tevlihevîyek hebe jî, weke cûreyeke edebîyata zarokan tê pejirandin. Derbarê tegîha edebiyata zarokan û wergirîya wê de, nêrînên ji hev cuda hene. Li gorî hin lêkoleran, ev tegîh şaş e û ji ber ku nivîskarên zarok tune ye edebîyatek wan jî divê tune be. Li gorî yên wekî din jî, çawa ku zarok li vê dinyê hene, tegîha edebîyata zarokan jî ewqasî heye û rast e (Koç, R. û Kıymaz, M. S. [2023.02.06]). Ya ku lorîyan dike parçeyek ji edebîyata zarokan mixatabbûn e. Ji ber ku mixatab zarok in, bi zimanekî xwerû tên vegotin, yanî di wan de bêjeyên bîyanî û wateyên giran pir kêman in.

Lorî, di nav berhemên zimanê zikmakî de temsîlkarê edebî yên herî xwerû ne. Ev peywira ku lorî ji bo namzetên axêferê nu yên zimanê zikmakî daye ser milê xwe, ji bo berdewamiya zimanan roleke gelekî mezin e. Hemû bêjeyên lorîya jêrîn di kurmancîya rojane de tên bikaranîn û xwerû ne. Bejeyên

Xwedê, baran, keç, dar, sêv, çêj, dayîn, rabûn di zimanê rojane de gelekî bi çalakî tên bikaranîn û ji bêjedanka axaftina rojane hatine hilibijartin; ji ber ku mixatabê lorîyê zarok e:

Xwedêyo te dabûye
 Baranê baran bê ye
 Keçam rakin şipê ye
 Bejna te bejna darê
 Darek dara sêvê ye
 Her sêvek çêjek lê ye (KÇ 2)

2.2. Ji Alîyê Teşeyî ve Di Lorîyan De Rêgezên Teqez Tune ne

Lorî, cureyeke helbestî ye di edebîyata Kurdî ya gelêrî de. Ji helbestîbûnê tê hêvîkirin ku, ew berhem hêmanên wekî riste, malik, çarîn, serwa û hwd. bihewîne. Di nava sîstema edebîyatzanîyê de divê ev taybetmendîyên helbestî xwedîyê pergalekê jî bin. Dema ku em behsa cureyekê bikin, divê em bikaribin bibêjin ku ev filan cure ye, ji ewqas risteyan pêk tê, kêşeya wê bi gelemperî ev e û hwd. Lê belê, li gorî daneyên heta niha hatine berhevkirin û lêkolînên hatine kirin di edebîyata kurdî ya gelêrî de, dide xuyanê ku ji bo tu cureyên helbesta Kurdî ya gelêrî em pîvanên weha teqez nikarin nîşan bidin. Helbet sedemên curbicur yê vê yeke hene, lê zelakirina vê kêşeyê mijara xebatên berfireh û serbixwe ye.

Çawa ku ji alîyê teşeyî ve ji bo cureyên helbesta Kurdî ya gelêrî rêgezên teqez û gelemper tune bin, ji bo lorîyan jî tiştên weha nikare bê îdfakirin. Lê belê ji alîyê ve jî dema ku em li keresteyên berhevkerî dinêrin, ji alîyê teşeyî ve lorîyên bi rêk û pêk jî hene. Mînakên bi rêk û pêk jî gelek in, mînakên aloz û netekûz jî gelek in. Çareserîya vê alozîyê bi senifandina mînakan dikare çê bibe. Meriv dikare mînakên hevgerî wek “lorîyên tekûz” û yên aloz jî wek “lorîyên netekûz” bisenîffîne.

Lorîyên tekûz ji alîyê teşeyê ve hevgerî ne. Wek mînaka jêrîn lorî ji çarînekê û çar risteyan pêk tê. Her riste jî ji heft kîteyan pêk hatîye. Serwaya wê jî tam e û di dawîya risteyan de dengên “-an” hevgerî ne:

Ez qurban û ez heyran
 Heft keşa û heft metran
 Heft rehbikê ber dêran
 Hemû bibin bi qurban (Meretowar, 2017: 53)

Di mînakeke din de jî dîsan ji alîyê yekîneyê lorî çarîn e, her çarîn ji çar risteyan pêk hatîye, hejmara kîteyên risteyan di her yekê de heft kîte ye û di dawîya her çar risteyan de dengên “?” weke serwayê hatîye bi kar anîn:

Li ber mala biçûk i

*Kurrê mi hîn biçûk i
Keçik hatîy ber derî
Dixwazi wî maçîki (KÇ 1)*

Heger em di mijara lorîyan de tenê li mînakên weha tekûz û hevgirtî binêrin divê em bibêjin ku lorî weke cureyek edebîyata anonîm, ji çarînan tên avakirin, hejmara kêşeyên wan wekhev in û di tabloya serwayên wan de hevgirtinek heye. Lê belê ji bo ku em bigihêjin sentezeke weha misoger û xwedî îdîa divê mînakên lorîyan bi gelemperî bi vî awayî bin. Lê belê li gorî daneheva liberdest em dibînin ku her çiqas mînakên weha tekûz hebin jî, lorîyên bi vî awayî netekûz bêhtir in. Di vî lorîya jêrîn de ji alîyê teşeyê ve bi ti awayî hevgirtin tune. Yekîneya wê ne dîyar e, ji deh risteyan pêk tê, hejmara kêşeyên risteyan ne wek hev in û tabloya serwaya wê jî gîş ne wek hev in:

*Oyyyy lorîîî
De lorî de lorî de lorîîî
Anika mi lorî
De razê razê razê
De razê bebeka mi razê
Êvar bû de razê oyyyy
De razê xweşîka mi razê
De razê anika mi razê
Lorî hevalam lorî
Lorî delalam lorî (KÇ 2)*

Di mînakeke din de jî meriv dibîne ku dîsan ji alîyê teşeyê ve di lorîyê de tu hevgirtinî tune ye, ji bilî serwayê:

*Lawê min yek e
Gund gelek e
Çûye erde parî veke
Para pirîn para me ke
Dayê korê dêrî veke
Ew lawê min î çev belek e (KÇ 3)*

Li gorî raveyên navborî meriv bi rehetî dikare bibêje ku lorîyên edebîyata Kurdî ji alîyê hêmanên teşeyê ve dikarin wek du beşan bînin polînkirin ku yên tekûz û yên ne tekûz. Dema ku meriv bi çavekî lêkolînî mînakên berdest analîz dike, hin fikr û îhtîmalên din tînin bîra meriv. Hin mînakên lorîyan hene ku, ji hêmanên teşeyê hinekan li dihevine û hinekan jî nahewîne. Dibe ku di nava kevneşopîya devkî de, dema ku ew lorî nu hatibû hilberandin tekûz bû, vî dawîyê bi bihurîna demê re ji ber şert û mercên zargotinî ew tekûzbûn xera bibe. Lewra

ev curên wek lorîyan ku xwe dispêrin çanda devkî, di veguhastinê de tûşî wendabûn, guherîn û xerabûyîtîyê dibin. Ji xwe, ev dîyarde qedera çanda devkî ye. Li gorî van raweyan em dikarin bibêjin ku, gelek lorî hene ku dema ku cara ewil hatine hilberandin ji alîyê teşeyê ve li gorî hin rêgezan hatine vegotin; ji alîyê yekîneyê, hejmara risteyan, hejmara kêşeyên risteyan û serwayê ve hev girtî bûn, lê belê di nava demê de dema ku dev bi dev, guh bi guh, nifş bi nifş hatin veguhastin hin taybetmendîyên xwe yên teşeyî wenda kirin û bi vî şiklî gihastine heta îroj. Gelek mînak hene ku van texmînên me piştrast dikin. Lorîya ku li jêrîn hatîye dayîn mîna keke guncaw e ji bo vê meselê:

Xwedê Xwedê te daye
 Belhewêzê belg daye
 Cîhad nav da pal daye
 Deng lê nekin axa ye
 Hişyar nekin paşa ye
 Doşeka wî'j pûrta qaza ye
 Zîpik zîpik xwu da ye (KÇ 4)

Lorî, ji heft risteyan pêk hatîye. Di sê risteyên ewil de redîf heye ku “daye” ye. Çar risteyên dawîn jî li gorî redîfa “-ye” hatîye dirustkirin (Heger em helbestê yek perçe qebûl bikin serwaya lorîyê dibe serwaya dewlemend ku ew jî “-aye” ye). Li gorî pîvanên helbestzanîya gelêrî divîya ku hejmara risteyên ku bi redîfa “daye” hatîye vegotin ne sê û çar bûna. Heger bibûna çar vê demê hejmara risteyan bi giştî dibû heşt. Li gorî vê tabloyê jî, çar risteyên bi redîfa “daye” û çar risteyên jî bi redîfa “-ye” derdiket holê. Li gorî vê tabloyê jî mê bigotana ku ev lorî ji du çarînen çar risteyî pêk hatîye. Di mînakê de hejmara kêteyên risteyan jî bala meriv dikşîne. Risteyên helbestê giş ji heft kêteyan, ya şeşemîn tenê ji neh kêteyan pêk hatîye: *Doşeka wî'j pûrta qaza ye*. Helbet em nikarin wek tesadufe li vê cudahîyê binêrin. Bi ihtîmaleke mezin dema ku ev lorî cara ewil hat hilberandin ev risteya şeşemîn jî ji heft kêteyan pêk dihat, vê dawîyê jî ber şert û mercên kevneşopîya devkî guherîye.

Derbarê taybetmendîyên teşeya lorîyan de xalek din jî hebûn an nebûna gotinên qalibgirtî ne. Dema ku behsa cureyên edebîyata gelêrî dibe, weke taybetmendîyeke bi giştî tê gotin ku, “*hemû berhemên anonîm xwedîyê gotinên qalibgirtî ne.*” Ev daraz jî bo qewlêrk, zûgotinok, hin beşên çîrokên gelêrî û hemû gotinên pêşîyan û biwêjan derbasdar e; lê ji bo lorîyan divê ev daraz bê nîqaşkirin.

Li gorî daneheva berdest tê çavnêrîkirin ku di lorîyan de, ne vegotinên qalibgirtî lê bêjeyên serwayî yên ku zêde tînin bi kar anîn an dubarekirin hene. Weha ku bi gelemperî di lorîyan de bêjeya “*lorî lorî ...*” bi awayên cuda wek gotineke qalibgirtî li pê hev tê bi kar anîn. Heta gelek mînakên lorîyan hene ku tenê ji dubarekirina vê bêjeyê pêk tînin; ji ber ku mebest tenê dixewrakirina bebekan e, fikr û raman û bêjeyên wekî din di wan de gelekî kêmtir in. Ewê di vê mînaka jêrîn de jî bê dîtin ku ji vê lorîyê mebest tenê nivistina bebek e û ji bilî

bêjeyên hevwater yên wek “*Lavê min, berxê min, kurrê min*” pê ve tiştek din tune. Lorî, seranser ji bêjeya “*lorî*” pêk tê û tu fikr û raman tê de tune:

Lorî lorî lorî lorî lorî
Lavê min lorî lorî lorî
berxê min lorî lorî lorî
Kurrê min lorî lorî lorî (KÇ 2)

Li gorî vê nîqaşê meriv dikare bibêje ku di lorîyan de ne gotinên qalibgirtî, lê dubarekirina gelemper a hin bêjeyên wek *lorî* hene. Meriv dikare bibêje ku “*lorî*” bêjeya sereke ye di lorîyan de. Gelek caran serwaya lorîyê li gorî vê bêjeyê tê dirustkirin. Bêjeyên ji aliyê hevdengîyê ve dişibin bêjeya “*lorî*”yê yên wek *morî*, *Jor(i)*, *gorî*, ... *por(i)* pir tîn bi kar anîn. Em sîdwergirtina ji hevdengî û lihevhatina van dengên serwayî di gelek mînakên lorîyan de dibînin:

Lorî berxê mine lorî
Lorî kurrê mine lorî
Bavê te çû çîyayê Jorî
Bavê te çû çîyayê Jorî (KÇ 2)

*

Lorî lorî berxê min lorî
Xewê xweş be çavê morî
Lorî lorî berxê min lorî (KÇ 3)

*

Darê dergûşê bi morî
Şeh bikim wî xweş porî
Pir xweşik dirêj bûyî
Pê va bikim gelek morî (Meretowar, 2017: 53)

2.3. Têkilîya Lorîyan bi Cureyên Anonîm yên Dîn re Hene

Li gorî mînakên berhevkirî yan jî yên li ber dest, tê tesbîtkirin ku ji aliyê şêwe û naverokê ve têkilîya lorîyan bi cureyên edebîyata gelêrî yên wekî din re hene. Têkilîya şêweyî ya lorîyan herî zêde bi qewlêrkan (manî) re heye. Ji ber ku qewlêrk xesma ji aliyê jinan ve bi hêsanî tîn hilberandin, jin lorîyên xwe di şêweya qewlêrkan de vegotine. Mînakên bi vî awayî hem zêde ne û hem tîkuz û hevgirtî ne ji aliyê teknîkî ve. Wekî tê zanîn mînakên qewlêrkan gelemperî ji çarînekê û riste jî ji heft kîteyan pêk tîn. Herweha risteya sêyemîn ji bo vebêjerê qewlerkê, cihê îfadekirina merama esasî ye. Sê heb mînakê lorîyên jêrîn, di şêweya qewlêrkê de hatine vegotin. Taybetîyên wan ên şêweyî wek hev in. Her yek ji çarînekê pêk te, her riste ji heft kîte ne û di risteya sêyemîn de merama

esasî hatîye bi cî kirin. Herweha şemaya serwayên wan weke a-a-x-a ne. Vana hemû taybetîyên qewlêrkê ne, lê ji alîyê naverokî ve ev her sê çarîn lorî ne:

*Dergûşa te darîn e
Pêçeka te cawîn e
Êdî serma qedîya
Vat ê ser me havîn e (Meretowar, 2017: 36)*

*

*Ger em biçin dikanê
Jê ra çekin lendanê
Ser desta bihejînin
Li ber saz û kemane (Meretowar, 2017: 52)*

*

*Qurbana te bi tenê
Heta gaza gerdenê
Heft heb xalê te li vir
Tev bi şûr û balte ne (KÇ 4)*

Lorî, ji ber hêsanîya hilberandinê bi zûgotikan re jî zêde têkildar in. Avani û taybetîyên zûgotinokan derfeteke baş li ber hilberînerê lorîyan radixîne. Zûgotinok, ji deng û gotinên şaşker ên biserwa pêk tên û ji alîyê ahenga hundirîn ve helbest, ji alîyê teşeya derveyî ve jî di dîmena pêxşanê de ye. Zûgotinok, ji alîyê naverokê ve bi gelemperî ji ramanên hevnegirtî pêk tê û her wiha bêhtir weke cureyeke edebîyata zarokan jî tê pejirandin. Mijareke dîyar a zûgotinokan nîn e. Ramanên berevajî hev û bûyerên derasayî yên ku pêkhatina wan ne gengaz e di zûgotinokan de tên bal hev û piştê ev bûyerên ku derveyî mentiq, bi şêwazeke şaşkerî û bi ahengdarî tene îcrakirin. Ya wiha bi saya zûgotinokan mirovên guhdar an jî vebêjer, bi awayekî şaşwazîti û bi kêfxweşîti xweşdemborîya xwe dikin (Öztürk, 2016: 26). Van taybetmendîyên zûgotinokan îmkaneke dide hilberînerê lorîyan. Ji ber vê egerê jî lorîyên ku bi rêbaza zûgotinokan hatine hilberandin di edebîyata kurdî ya gelêrî de pir in:

*Kuro kuro kuranî
Lêxist kevirê kekanî
Çavê keçikê deranî (KÇ 7)*

*

*Goritno gundo
Torof gennî metka te
Dayka te qurbana te (KÇ 4)*

*

Silêman yeke gund gelek e
 Silêman sê ye gundî lê ye
 Silêman çar e gundî hezar e
 Silêman şeş e gundî xweş e
 Silêman rabû gund bela bû (KÇ 5)

*

Têkme linga sol mesa
Keça xwe nadime her kesa (KÇ 4)

*

Lawiko lawiko
Hinarê bê naviko
Dendikê bêqaliko
Kilê çavê keçiko (Meretowar, 2017: 66)

Têkilîya lorîyan ji xeynî qewlêrk û zûgotinokan bi cureyên wekî din re jî hene. Di nava her cure kilamên dengbêjan, çîrok, destan, efsane û hwd. de meriv dikare li mînakên lorîyan rast bê. Di mijara têkilîyên lorîyan da, yek a ku divê neyê ji bîr kirin zêmar in. Têkilîya lorîyan û zêmaran ji şeweyî bêhtir têkilîyeke naverokî ye. Wekî bi caran hat rave kirin lorî, bêhtir ji bo aşkirin û xewandina zarokan e; lê belê hem ji mînakên lorîyên berdest û hem jî ji realîteya jîyana kurdan a civakî jî em têdigihêjin ku lorî tenê ne ji bo zarokan tîr hilberandin û îcrakirin. Gel, li dû mirîyên xwe jî lorî gotine ku, alîyên wan ên dişibihin hev hene. Di her duyan de jî bêjeya “lorî” sereke ye û wek dîsgotinokê tê dubarekirin. Her çiqas lorîyên li ser mirîyan tîr gotin jî alîyê naverokê ve zêmar bin jî, dikare wek cureyeke lorîyan bê pejirandin. Em dikarin van lorîyên li ser mirîyan tîr gotin weke “lorîyên mirîyan” an jî “lorîyên zêmarî” binav bikin.

Di navbera lorîyên zarokan û lorîyên zêmarî de hêmanên hevpar henin. Di her du cure lorî de jî mîhrîvanî, dilovanî, hezkirin û hestîyarîya ji dil di pêş de ne. Her du cure lorî jî ji alîyên hezkerên ew kesê mixatab ve tîr îcrakirin û bêje yan jî dîsgotina “lorî” li pêş e û dîyarker e. Di her du cure lorî de jî ê mixatab di xewê de ye; lê yek di xewa mezinbûnê de, ê din di xewa mirinê de ye; yanî di xewa çûn û nehatinê de. Di lorîyên derbarê zarokan de hêvî, siberojî, xeyalên pêşerojê hene. Di lorîyên zêmarî de hestên bereksê vana hene. Mixatab di xewa mirinê de ye û hêvîyên li dû mayî, jîyaneke kurtebirrî, êş û hêsirê çavan li dû xwe hiştîye.

Di mînaka jêrîn de vebêjer dayikek dilşewitî ye. Kurrê wê yî ciwan ji alîyê neyaran ve bi gulleyan hatîye kuştin û sibehek zû cenazê wî anîne danîne ber derî. Xwîna sor bi ser simbêlê wî yî reş ve diherike û li ber vê dîmenê kezeba dîya wî nikare tehemul bike. Dayik ji êşa dilê xwe dilorîne û serborîya dayiktîya xwe

ligel kurrê xwe bi bîr tîne; neh mehan ew bi xwe re gerrandîye, ji bo ew di xewke, ew hejandîye û bi şîr kirîye, di germa havînê û serma zivistanê de di gund de ew tu carî ji xwe neqetandîye:

Ay de lorî dilê min lorî

Ay de lorî çavreşê min lorî

Ay de lorî berxê min lorî

Vê sibê can û cenazê delalê dilê min,

Hanîne danîne ber min

Agir berdane cîgera min

Şînî û girî xistine nava cerg û dilê min

Bila bişewite mala neyara

De çawa can û bedenê delalê dilê min,

Dane ber gullane

Ez lê dinerim xwîna sor,

Li ser simbêlê reş da hatîye xwarê

Dayika şêrîn im,

Tu neh meha mi bi xwe ra gerrandî

Bi dest hejandî, bi şîr mijandî

Li germa havînê serma zivistanê,

Li xopana gundê me da

Mi tim bi xwe ra gerrandî

Ay de lorî dilê min lorî

Ay de lorî egîdê min lorî ... (Mardîn, 08.11.2022)

Di mînakeke din de jî dîsan dayik piştî mirina kurrê xwe bi lorîyeke zêmarî hestên xwe tîne ser zimên. Di vê lorîyê de jî li pê kesê ku mirîye ji alîyê dayika wî ve hatîye lorandin:

Çav reşê mi, ez bimrim ez bimrim

Mala mi şewitî, ez bêkes mam şêrê mi

Ronîya çavê mi, kezeba mi dişewite

Tu çû ez hilîyam

Dilê mi lorî lorî,

Hêjayê mi lorî lorî

Tu çima çû kezeba mi

Mala mi xera bû, ez hilîyam

Ez bimrim lorî lorî (KÇ 2)

2.4. Lorî Cureyeke Melodîk e

Lorî, di navbera bebek û dadokên wan de pevragehandineke hunerî ye. Tekilhevbûna lorîyan bir muzîkê re, sadebûna wan û her wiha ahenga peyv û vegotina wan çêjeke bêhempa derdixe holê. Bi tilama lorîyan kesên ku nêzîkî zarokan in, bi awayeke muzîkal hest û ramanên xwe bi zimanekî semîmî dikarin îfade bikin. Ji vî aliyê ve lorî, pevragehandina ewil a di navbera dayikê û bebekê de ye ku ev ragihandin bi melodîya lorîyê bidest dikeve (Coşkun, 2013: 502).

Lorî bi melodîyeke taybet tîn îcrakirin. Lorî ew newayeke muzîkal e ku zarok perwerdehiya xwe ya muzîkê cara ewil bi vî cureya gelêrî bidest dixin. Di lorîyan de newayeke monoton heye. Ev dengê monoton zarokan rehet û aram dike. Carna dikare bi dengên monoton yê wêk *eeee eee, hu huuuu, piş pişş pişşş ...* riste jî bî saz kirin (Karakaya, 2004: 46). Fonksiyona aramkirina lorîyan ne tenê ji bo zarokan, ji bo dayikan jî derbasdar e. Lorî, cûreyeke newayî ye û ji aliyê teşeyê ve hem helbestkî, hem jî pêxşankî tîne gotin. Newaya lorîyan bi awayekî tîz destpê dike, her ku diçe dikeve asta pestê. Di mînaka Jêrê de lorî bi meqamekê tî gotin û bê meqam nayê îcrakirin:

*Tirlî tirlî temaşe
Nan û dimis pir xweş e
Çûme mala Alî Paşe*

*Alî Paşe çî dikir Bi desmalan çîn dikir
Dêla hespê pîn dikir*

*Him û gum û dew nabe
Têlek herîr venabe
Heta çîya ji xew rabe*

*Him û gum û dewran e
Welatê me Kurdan e
Zevî, deşt û zozan e*

*Pale gîhana kanîyane
Mîrişkê, mirîşka Kobanî
Nigek rakir yek danî*

*Zikê Eyşo kurik e
Navê kurik Misik e*

Kanî sar e, qe nabe

Hesp tî ye ranabe

Ava xwar û da revê

Çîya kenîya ji hinavê (Zarok TV, 2023.01.07).

Di risteyên wan ên dawîn de dîsgotin hene. Bi dubarekirina van dîsgotinan bandoreke muzîkal tê dabînkirin û bi vê muzikalîteyê ve zarok xweştir tî xewandin. Di mînaka jêrîn ji bo vê darazê mînakeke guncav e:

Ay ay ay ay

Ay ay lorî lorî

Canê canê canê

Min hêsîrê derd û keserê

Lorî lorî lorî lorî (Meretowar, 2017: 101).

Lorî ji ber ku bi melodîyê tî îcrakirin wek stranan jî tî qebûlkirin û li hin deveran bi navê “stranên dergûşê” û “lendik” tî binavkirin. Dayik an vebêjerên lorîyan, bi vegotina van lorîyên melodîk dikarin wek hunermendên gel jî bî hesibandîn.

2.5.Vebêjer û Hilberînerên Lorîyan Dayik/Jin in

Vebêjerên lorîyan bi gelemperî dayik in; lê belê ji bilî dayikan pîrik, metik, xaltîk, xwişkên mezin û dadokên zarokan jî dikarin bibin vebêjerên lorîyan. Vebêjer her kî be, di vê cureyê de hest û ramana herî li pêş di vegotînê de hestîyarbûna dayiktîyê ye. Kesên vebêjer, weke ku dayika wê zarokê an bebekê be bi dengê nerm, hesteke bi şewqet û helwesteke dayikane îcrakerîya lorîyê dike. Bi awayeke giştî vebêjerên lorîyan her çiqas jin bin jî, bi şert û mercên serdema modern a vê dawîyê bavên zarokan jî lorîyan dibêjin; lê dîsan jî lorî cureyeke jinane ye.

Gelek caran vebêjer û hilberînerê lorîyê ji wateya lorîyê bi hêsani tê famkirin. Heger vebêjer ne dayik be jî, ji ber ku lorî cureyeke dayikane ye, ew kes xwe dixê şûna dayikê û ji devê dayikê wê lorîyê îcra dike. Di van her dû mînakên jêrîn de bi êşkere dixûye ku vebêjer dayik e; lê em teqez nizanin ku îcraker bi rastî jî dayik e yan kesekî li derdora zarokê ye. Li jêrê, di risteya dawîn a lorîya ewil de bi hêsani tê famkirin ku vebêjer dayik e û bebik jî keç e. Di lorîya din de jî di risteya duyem de vebêjer şêrîna xwe dimêjîne ku ev karê dayiktîyê ye:

Dê hayê hayê

Sebra'm bê te nayê

De razê lawo razê

Dayê qurban canê (KÇ 1)

*

Dergûşê dihejînim
 Şêrîna xwe dimijînim
 Xewa mi jê bêtir tê
 Tu nabîni, dihenijim (KÇ 3)

Wekî hat vegotin, vebêjerê lorîyan dayik e; lê kesên ji xeynî dayikê bi awayeke demkî wezîfeya dayiktîyê dikin jî hene. Çi dayik be û çi pîrik, metik, xaltîk, xwişk û hwd be, talîya talî îcraker jin e. Lorî ne tenê bi dengekî jinane, herweha bi hesteke jinane jî tê vegotin. Mixatabê lorîyê herçiqas zorak be jî, ew jina vebêjer, hest û ramanên xwe îfade dike; ne yên wî zarokî. Di xuyanê de zarok heye; lê binaxeya wê lorîyê hestên jinan e. Ji ber ku lorî ne li ber grûbekê, li ber bebek tenê tîn vegotin, ji alîyê performansê ve ne ji bo girseyan, ji bo qadeke taybet tîn îcra kirin. Heger em bifikirin ku bebek hîn ji zimanê lorîyê fam nake, wê demê fonksiyona lorîyê ya terapîya dayikê derdikeve pêş.

Lorî, cihana jinan bi nêrîneke jinane derdibirîne; heger em xwe bispêrin vê rastîyê û heger em bikaribin behsa tegihêk wek “*edebîyata jinan*” bikin, lorî wek cureyeke edebîyata jinan dikare bê pejirandin. Dema ku em li mînakên lorîyan dinêrin tê xuyanê ku vebêjerê lorîyan jin, bêtir rewş û pirsgrîkên xwe îfade dikin. Jin, di civateke girtî de hestên xwe yên ku nikare bi awayeke eşkere derbixe holê bi hilkefta van lorîyan derdibirîne. Ev mînaka jêrîn, ku beşek ji kilameke dengbêjan e, ji devê dayikekê hatîye vegotin û di vê kilamê de dayik ji derdê xerîbîyê dilorîne. Dayik ji bo ku derdê dilê xwe sivik bike dixwaze lawikê xwe têxe dergûşê û jê re bilorîne; da ku bi gotina lorînan hêstirê xwînê birjîne. Ji vê kilamê tê xuyanê ku lorandina dayikan tenê ne ji bo aşkirin an xewandina zarokan e, ji bo îfadekirina hestên dayikan/jinan e jî:

*De dilo de dilo de dilo ...
 Vê sibê xelkê min î delal çû welatê xerîbîyê
 Kesek li malê tunîne
 W'ez a sebra dilê xwe pê bînim
 Dêrdê dilê min pir in
 Şevê kanûna şevne dirêj in
Ezê rabim lawik li dergûş xînim
Ji derdê dilê xwe rebenê,
Bilorînim bilorînim bilorînim, hêstirê xwînê,
Ser sê biskê di şê, hinarê rûka bibarînim
 De bajo emrê dilê min pê ra (Akbal û Alê, 2009: 353)*

Helbesta jêrîn weke lorînekê hatîye vegotin ku ev helbest, parçeyek ji kilama Binevşa Narîn (Cembelî) e. Vebêjerê lorîyê Binevşa narîn e. Binevşê, ji

alîyekî ve dergûşa Cembelî ya ji dara mazî bi zend û bendê xwe yên tazî dihejîne û dilorîne û ji alîyekî ve jî derd û keserên dilê xwe distirîne. Tîrsa Binevşê ew e ku dema ku bû sibe ewê li dû wê û Cembelî bibe hewar û gazî. Ji Xwedê lawayan dike ku rêç li ber zaliman wenda bibe. Li gorî wateya helbestê meriv nikare îdîa bike ku ev tîrs û laweyana, ne yê Binevşê yê, yê ew bebekê ku di dergûşê de tê hejandin e. Ya rastî, jin û dayik her tim di lorîyan de rewşa dilê xwe disêwirînin, ne rewşa dilê mixatabê ku di dergûşê de:

*Ay de lorî lorî lorî Cembelîyê min lorî
Dergûşa cembelîyê min ji darê mazî
Min hejandî bi zend û bendê xwe yî tazî
Tîrsa min ji wê tîrsê sibê li dû min û
Cembelîyê kurê mîrê Hekarîya dibe hawar û gazî
Ay de lorî lorî lorî Cembelîyê min lorî*

*Dergûşa Cembelîyê min li ser darê dikê
Dergûşa delalê dilê min li ser darê dikê
Ezê îşev dergûşa Cembelîyê biçûk bigrim,
Bavêjim ser dêla avê metikê
Ay de lorî lorî lorî Cembelîyê min lorî (Şan, 2023.02.07)*

Wekî hat kirpandin, hilberîner an vebêjerê lorîyan, ne hest û ramanên zarokan, hest û ramanên xwe îfade dikin. Mijara lorîyan, ji alîyê hilberîner ve tê dîyarkirin. Bi gotineke din, dikare bê gotin ku mijarên lorîyan bi derûnasî, jîyan, nêrîn, tecrube, têgîhan û qabilîyeta hilberîner/vebêjer re eleqedar e. Di mînaka jêrîn de rewşek xerab hatîye derbirandin ku ev rewşa xerab ne ya mixatabê lorîyê ye, rewşa hilberîner yan jî vebêjerê lorîyê ye. Gazin kirina ji rêya dûr, xwedîtîya birîna kûr, mayîna li çolan bi awayeke tî û birçî, ji ber halê xerab birîndarbûyin û hwd hest û rewşa vebêjerê lorîyê ye, ne mixatabê lorîyê ye:

*Em koçerê rîya dûr in
Birîndar in birîn kûr in
Tî û birçî li van çolan
Pîr u kal in jin u hûr in
Lorî lorî lorîka min
Sebr û arama jîna min
Tu dihêlî bar çavê min
Çare nayê ji destê min (Bektaş, 2022.08.02).*

2.6. Lorî Amûreke Perwerdehîyê ye Ji Bo Zarokan

Rola lorîyan ya di perwerdehîyê de gelekî giring e. Lorîyên ku bi dengê dayikê yê efsûnî diçe guhê bebek, di mezinbûn û pêşveçûna bebek de hêmaneke jêner e. Melodîyên lorîyan li ser qabilîyeta guhdarkirin û axaftina zarokan de di demen pêş de gelekî karîger dibin. Guhdarîkirin di bebekan de rêya perwerdebûnê ya ewilîn e. Bebek hêj di zikê dîya xwe de ji pênc mehî pê ve dikare dengên ji derve guhdar bike. Lorî û axaftinên wekî din hêj di vî çaxî de alîkarîyê bi wî bebekî re dike ku bi rêya guhdarîkirinê fêrî tiştan bibe. Di vê pêvajoya ferbûna bebekan de, tiştên herî karîger lorîyên melodîk ên ku dayik ji bebekê re distirê ye. Lorîyên ku bi şefqet û hezkirina dayikê tîrî stirandin, di binehişê zarokan de hîma hezkerî û xoşevîstîyê dabîn dike. Ya bi kurtasî ew e ku, dayik li gorî paradîgmaya xwe bi lorîyan zarok an bebekê xwe perwerde dike (Demir, 2008: 228; Yavuz, 2010: 54; Çek-Cansız, 2011: 65).

Lorî, nifş bi nifş, di demên ji hev cuda de tîrî veguhastin û bi melodîyan zarokan di bin bandorê de dihêle. Bi vê taybetmendîya bandordarkirinê, di perwerdehîya zarokan de berhemên nirxzêrîn in. Lorî, ji reng û dengê civatê hêmanên vedidin. Keşîfîkirina taybetîyên dengên zimên û ferqîkirina kîtê û bêjeyan li ser zarokan tesîrên erênî nîşan dide. Lorî bi vî awayî jî di hişê zarokan de bîngeha zîrektîya gohdarîkirin, axaftin, fehîmkirin û xwendinê dabîn dike (Değirmencioglu, 2010: 148).

Vegotina lorîyan ji zarokan re ji bo perwerdehîya ziman gelekî mîfadar e. Zarokên ku ji demên biçûkî ve lorîyan dibihîsin, li gorî yê din baştir fêrî deng, kîte û bêjeyan dibin. Bi vê hilkeftê di demên pêş de, di axaftinê de jî serkeftîr dibin. Bebek, bêjeyan bi nêza û rîtmên wan nas dikin. Dema ku bebek fêrî bêjeyekê dibe wan li gorî kîteyan di zihnê xwe de dabeş dike; wan kîteyana jî li gorî melodîyên wan ferq dike. Dawîyê jî van kîteyên ku li gorî melodîya wan hatîne naskirin tîrî berhevîkirin û bi vî awayî bêje temam dibe. Dewlemendbûna dengên lorîyan, rîtma wan û avaniya wan a muzîkal kodîkirina gotinê jî hêsantir dike. Her weha di lorîyan de ji bo hevsengîya zimên bê dabînkirin ji kêşe, serwa û ciwankarîyê tê sîldwergirtin. Ji ber vê yekê lorî, di fêrîkirina zimanê zikmakî de tevkarîyên girîng dike (Güneş, 2010: 34-36). Di xuyanê de Lorî, ji bo dixewîkirin û aramîkirina zarokan be jî, di eslê xwe de di şikildayîna ziman, fikirîn, muzîk/rîtm, pêşvebirina kesayetî û civakî ya zarokên nuzayî de tecrûbeyên ewil a mamostetîya dayikan e (Kabadayı 2009: 278; Kurtuluş, 2010: 47).

Lorîya jêrîn ji bo îfadeyên navborî guncav e. Lorî ji risteyên heft kîteyî pêk tîrî û bi awayeke rîtmîk hatîye hilberandin. Her weha serwayên dawîyê jî (-awo) alîkarîyê ji vê ahenga rîtmîk re dike. Herweha ji ber ku ev lorî bi melodîyekê tê îcrakirin bêtir di binehişê zarok de cih digire. Zarok, heger weke wate tiştêkî ji vê lorîyê famneke jî di zihnê wî de ev bêjeyana bi cih dibin û di demên pêş de hêsantir hîmî axaftinê dibe; ev yek weke zanistî jî hatîye peyitandin:

Lo lo lawo lo lawo

Serê bozê berdawo
 Boz Dîgorê avdawo
 Zevîya bav'xwe pawo
 Baqê nîska hildawo
 Zêr xençer dewsê mawo
 Çîya dixan e lawo
 Halê'm yemane lawo (KÇ 7)

Dema ku meriv bi awayeke analîtîk li lorîya jêrîn binêre, em dikarin gelek hêmanên perwedeyê ji bo zarokan tesbît bikin:

*Oy Xwedêyo tu li jor
 Dîya wî dirêse gulîksor*

*Tembûrvan e apê wî
 Bilûrvan e xalê wî
 Ken birîsik e meta wî
 Kezîzer e xaltîya wî (Meretowar, 2017: 55).*

Di vê lorîyê de zarok berî her tiştî bi hilkefta serwayên dawîya risteyan fêrî ahenga dengan dibe û bi vî awayî jî binehişa zarok bi rîtma zimên dihise. Heger zarokê ku mixatabê vê lorîyê ye temenê wî guncaw be, navê merivan ên wek dê, ap, xal, metik û xaltîyê dibihîse. Dîsan zarok, fêrî sifet û peywirên van kesan dibe, ango di zihn û binehişa wî de bi cih dibe ku; dê gulîkên sor dirêse, ap tembûrvanîyê dike, xal bilûrvan e, kenê metikê birîsik e û xaltî jî kezîzer e.

Zarok an bebekê ku mixatabê lorîyê ye, helbet dê li gorî temenê xwe tiştan ji lorîyê werbigire. Ji bebekê ku hêj şîrê dayika xwe dimêje, hêvîya fêrbûna tişteki giran nayê kirin; ev yek ji bo zarokên hinekî gihaştîtir derbasdar e. Zarokên li ser şîr dikare bi aheng, rîtm û melodîyan encax fêrî tişteki hêsan bibe. Lê belê dîsan jî, dê kîjan lorî ji kîjan zarok an bebekê re bê gotin di înfîsyatîfa îcraker de ye. Mebesta hemû îcrakerên lorîyan ne perwerdekirin e; aşkirin, dixewkirin yan jî aramkirin mebesta sereke ye. Divê qet bê zanîn ku hem jêderbûn û hem jî avanîya lorîyan ne ji bo perwerdeyê ye. Rola lorîyan ya perwerdeyê fêdeyeke rekkî ye, ne esasî ye.

Herçiqas di hilberandina lorîyan de mebest ne perwerdehiya zarokan be, dîsan jî meriv nikare mifadarîya vê cureyê ya hînkirin û perwerdekirina tiştan piştguh bike. Dema ku temenê mixatabê lorîyê misaît be, dikare fêrî gelek tiştan bibe. Ji van tiştan yek tişt jî veguhastina çanda civakê ye. Ev rola lorîyan ji bo berdewamîya jîyana civakî jî giring e. Lorî, nirxên civakê nifş bi nifş vediguhezîne. Nirxên gel, avanîya malbatê, dab û nerît, dîn û bawerî, têkilîyên navmîrovî û hwd. bi van lorîyan tên fêrkirin (Toker, 2011: 26). Mînaka jêrîn ji bo van angaştan

guncav e. Bi qasî ku tê famkirin, mixatabê lorîyê kur e û li gorî kevneşopîya gundewariyê hatiye hilberandin:

*Mihemed dîn e, xu d'hejîne
 Diçe pêşya mêra, mêra d'kuje
 Heyfa vedke, serya tîne
 Li ber kalkê xu datîne
 Mihemed lêv da şor e
 Paz da kir e
 Eyba wî pîrr e
 Xwedê şikur
 Dîsa kurr e (Yıldırımçakar, 2020: 10)*

Di vê lorîyê de mixatab, dikare fêrî çend nîrxên civakê bibe. Ya ewil têdigîje ku mêr û merxasî, şervanî, têkoşertî çiqas tiştêkî baş e; lewra di zimanê lorîyê de pesindariya van tiştan heye. Mihemed; diçe pêşya mêra û wan dikuje, serê wan jê dike û wî serîyî tîne datîne ber kalkê xwe. Mihemed fêr dibe ku mezinê malbatê kalik e û meriv mêrantîya xwe divê nîşanî wî bide, yê ku mêrantîya wî bipejirîne û bipesinîne ew e. Herweha Mihemed, fêr dibe ku ji alîyê zayendê ve kurbûn cihê şukirkirina Xwedê ye, ji keçbûnê hêjatir e. Helbet em dizanin ku Mihemedê ku li ser destan yan hêj şîr dimêje, yan jî di dergûşê de ye, van tiştana nekirîye. Ev tişt, xwezîya dilê îcrakerê lorîye ye û heger Mihemed di temenê famkirinê de be dixwaze ew teşwîqî mêrxasîyê bike.

Malbata zarok an jî îcrakerê lorîyê dîndar be, dikare li gorî nîrxên dînî lorîyekê hilberîne yan bibêje. Îcraker dê bixwaze ku zaroka wê jî wekî wê dîne xwe û Xweda yê xwe nas bike, rêzê li ber van heyînen pîroz bigire. Bi vê rêyê dayik bi zaroka xwe telqînê dike ku di tengasîyê de şêx û mela tîn gazîya meriv, Xwedê xêrê û nûrê ji meriv re dişîne û Şêxê Silîvanî kesekî ewqas birûmet e ku hêja ye ku meriv bibe qurbanê wî:

*Alla Alla Allakê
 Gazî şêx û melake
 Vira bebikan xew rake
 Alla xêr û nûr anî
 Qurban şêxê Silîvanî
 Were bebikam xew rake
 Karê m teva li mal mayî (KÇ 7)*

Mifadariya lorîyan li ser fêrbûna zimanê zikmakî pîrr zêde ye. Zarok bi hilkefta van lorîyan her ku diçe bêjedanka xwe firehtir dike û bi van bêjeyên nu zarok, bi derûdora xwe re di zihnê xwe de têkilîyê datîne (Kabadayı, 2009: 280). Di nav fêdeyên lorîyên bi mijara perwerdeyê re têkildar de ya herî berbiçav û li

pêş fêrkirina bêjeyên nu ye. Vebêjerê lorîyê heman lorîyê bi çaran dubare dike. Di vê dubarekirinê de, piştî demekê ew bêjeyên lorîyê di guhê zarok de bi cih dibe. Li gorî temenê xwe ew zarok, li ser rîtm, aheng, deng û wateyên wan bêjeyan difikire û bi tiştên wekî din re têkilîyê datîne. Di mînaka jêrê de, gelek bêjeyên zimanê zikmakî heye ku zarok dikare bi hêsanî hînî wan bibe. Di lorîyê de di her malikekê de hejmarek heye; zarok bi vî awayî hejmaran dibihîse û her ku diçe fêrî van hejmaran dibe. Di bêjedanka lorîyan de bi gelemperî bêje û têgihên nêzîkî hev hene. Ev yek jî ber avaniya lorîyan a sadebûnê ye, lewra mixatab zarok in. Di sê malikên vê lorîyê de jî navê fêkîyan yên wek xox, hirmî, hinar û zebeş hene. Bêjeya dendik jî bi fêkîyan re eleqedar e. Bikaranîna bêjeyên di heman qadê de, jî bo pevgirêdana van bêjeyan hêsanîyê dide zîhne zarokan. Ji xeynî van bêjeyan, bêjeyên heyran, qurban, derman, gundî, dil û hwd. jî di zimanê rojane de gelekî bikarbar in. Zarok bi vê lorîyê hînî van bêjeyan jî dibe:

Ez heyrana te û sê ya
Dendika xox û hirmîya
Dermanê dilê gundîya

Ez qurbana te û çaran
Dendika xox û hinaran
Xencera dilê neyaran

Ez qurbana te û şeşa
Dendika xox û zebeşa
Dermanê dilê nexweşa (KÇ 5)

2.7. Bi Zarokan re Têkildar çi Hebe Dikare Bibe Mijarên Lorîyan

Vekolîn û niqaşkirina mijarên lorîyan, bi rastî babeta xebateke serbixwe ye. Bi awayeke giştî dikare bê gotin ku mijara lorîyan zarok in, yanî bi zarokan re têkildar û girêdayî çi hebe dikare bibe mijara lorîyan. Di navenda vegotin, îcrakirin an hilberandina lorîyan de derbirandina şefqata dayikê heye. Mijara ku di nava lorîyê de tê neqîşandin giş li derdora vê hestîyarîya dayikane tê honandin. Ji ber vê çendê jî ti sînor jî bo mijarên lorîyan nikare bê xêzkirin. Lê dîsan jî meriv dikare mijarên ku zêde berbiçav bûne îfade bike.

Kefxweşîya jidayikbûna bi silametî, xweşikbûna fizîkî, êl û neseba qenc, mîzaca qenc, perwerdehî, zewicîn, hêvîyên dahatûyê, tenêbûn, bavê ku li xerîbîyê, melekên parêzger, welî, Xocê Xizir û hwd. Motif û mijarên weha di naveroka lorîyan de xalên sereke ne (Elçin, 1986: 271). Ji bilî van, her cure temenî û dua derheqê zarokan de mijara lorîyan in. Ji bo temenê wan dirêj be, nesîbê wan fireh be, ji nezer û nexweşîyan bê parastin, bê girîn û aqildar be, zû mezin bibe, bibe zava yan bûk, di dahatûyê de bextewar be û hwd. ji van temenî yan

duayan in. Her weha hêmanên deverî, rabûn û rûniştin û mijarên wek dîrokî û civakî jî di lorîyan de pir cih digirin (Artun, 2008: 5; Kabadayı, 2009: 278).

Ji nava mijarên lorîyan a herî zêde biberçav pesindayîna zarokan e. Zaroka ku li ber dilê dayikê gelek şêrîn û delal e bi zimanekî dayikane tê pesindayîn û bi gelemperî taybetî û sifetên zarok ên şênber û laşî tên behsê. Helbet ji ber ku lorî cureyeke edebî ye di vê curê de ev pesindayîn bi mibalexe ye û derfetên qada edebîyatê bi awayeke berfireh tê bikaranîn. Di mînakê jêrîn de jî dayik, qîza xwe ya di dergûşê de razaye weke karhezala çîyayê tewsfî dike û meşa wê û nazikbûna dipesinîne:

*Lorîna min karhezala çîya ye
Çi kubar e meşa wê ê xanima ye
Şîyar nekin nav dergûşê razaye
Ew nazik e qîza dê û bava ye (KÇ 4)*

Derbarê hêvîyên pêşerojê de jî gelek mînakên lorîyan hene. Li gorî mînakên berdest, di lorîyan de hêvîyên dayikan li derdora mezinbûn, bitendurustîbûn, xweşikbûn, biaqilbûn, biqismetbûn û hwd. bêhtir cih digire. Herî zêde jî dayik, mezinbûna zarokên xwe texeyul dikin û dixin nava mijara lorîyên xwe. Di lorîya jêrê de dayik, ji bo keçika xwe hêvîya mezinbûnê dike û vê hêvîya xwe senarîze dike. Keçika wê ya ku bi navê Medîne mezin bûye û bûye qîz, xwazgîniyê wê hatine û li hizûra mezinan bazara qelenê wê dibe:

*Yadê qurbana Medîne
Xwezgînî tev rûniştî ne
Ez nizanim kê ye kê ne
Qazî, mela û miftî ne
Qelenê qîza min birrî ne
Bi zêr û mecîdî ne
Demance û selibî ne
Bi tifinga horozî ne
Heft keçikên xemlandî ne (KÇ 6)*

Ji ber ku lorî cureyeke edebî ya dayikane ye hestên dayikê hemâneke dîyarker e. Ev hestîyarîya dayikane herî zêde li ser mijarên lorîyan xwe nîşan dide. Hestên bi hezkirin, dilovanî, şefqet, parastin û hêvîdarîyê derbarê zarok de dayikê sevqî duakirinê dike. Di encamê de tê çavneîrîkirin ku di cureya lorîyê de mijara herî berbiçav duakirina dayikê ye. Di mînakê jêrîn de jî vebêjerê lorîyê dua dike ji zarok re û temenîyên xwe rêz dike. Dixwaze ku zarokê wê temendirêj be û her û her ciwan bimîne û porê wî jî sipî nebe:

*Xwedayo tu wî pîr ke
Nava serê wî bi qîr ke*

Da Melkemot wî ji bîr ke (KÇ 5)

Lorî her çiqas herî zêde di mijarên erênî yên wekî dilxwazî, hezkirin, diloanî û hêvîyên dilan de bê vegotin jî, di mijarên neyînî yên wek kesirîn, jihevdukbûn, sîtem, gazin û tirsandinê de jî tîn vegotin. Di dîyarbûna mijarê de hest, raman û derûnasîya vebêjer rol dilîze. Di mîmaka jêrîn de, ji risteya dawîn tê famkirin ku dayik dixwaze keça xwe bide xwarzîyê xwe, lê li gorî kevneşopîya kurdan pismamê keçikê ketîye devê derî û bûye talibê dotmamê. Dayik dixwaze ku keça xwe bide lawê bire xwe; lê ev daxwaz bi cih nehatîye û dayik jî ji ber vê yekê dikesire û hestên dile xwe weha îfade dike:

Gewr û boz û li hewa

Zêr û zer û li dawa

Xala xwest apa neda (Meretowar, 2017: 67)

Lorîyên ku mijarên dînî dihewînin gelek zêde ne. Dayika vebêjer an hilberînerê lorîyê, li hemberî masûmîyeta zaroka xwe bêhtir hestîyar dibe û rehm û şefqata dilê wê zêdetir dibe. Di vê rewşê de dibe ku hestên manewî yên dayikê zêdetir dibe û bi vî halî lorîyên dînî vedibêje. Di lorîya jêr de dayik bi tegihên dînî, lorîya xwe honandîye û dergûşa xwe weke “binûr” disêwirîne. Di lorîyê de erbanê û bilûrê, ku evana amûrên muzîka dînî ne, bilêv dike. Elî yê ku şûrê wî li milê wî ye, pêxember Îsa û Nûrani’l-Çîyayê Tûr (Hz. Mûsa) bi awayeke serwayî di lorîyê de tîne ziman. Ev lorî pir aşkere xwe nîşan dide ku ji hest û ramanên gel ên dînî hatîye hilberandin:

Dengê defê tê ji dûr

Elbane tevî bilûr

Dergûşa min e bi nûr

Darê lendika me stûr

Li milê Elî ye şûr

Îsa, Nûrani’l-Çîyayê Tûr (Meretowar, 2017: 89)

Em dikarin bi vî şiklî mînakên mijarên lorîyan zêdetir bikin. Bi rastî ev, karekî tesnîfkirinê ye. Çiqas mînakên lorîyan liberdest zêde bin senifandina mijaran jî dikare ewqas zêdetir bibe. Ji alîyekî din ve divê bê îfadekirin ku, lorî cureyeke weha ye ku di hinan de ti mijar tune ye. Mebesta van lorîyan ne ku peyamekê ragihînin, tenê bi newa û melodîyê bala bebek bikêşîne û ew aş bike: Mebeste van lorîyan tenê bi ahenga dangan zîhnê zarokan mijûl bikin û aramîya zarok dabîn bikin. Lorîyên weha ji hevok û risteyên bê wate, lê belê biserwa pêk tînin:

Lorikê lorikê lorî

Dorikê dorikê dorî

Mozikê mozikê mozî

Lorikê lorikê lorî (KÇ 2)

Gelek mînak jî hene ku ji bêjêyên lorandinê pêk tên ku di van mînakên weha de jî em nikarin îdfîaya hebûna mijareke dîyar bikin. Di mînaka jêrîn de tenê em dikarin fambikin ku mixatabê lorîyê kur e:

Lorî, lorî, lorî
Lawê min lorîiiii
Lorî lorî lorî
Kurrê min lorîiiii (KÇ 1)

Encam

Lorî, weke qewlêrk, zûgotinok, mamik, dûrik, gotinên pêşîyan, çîrokên gelêrî û hwd. cureyek ji edebîyata anonîm e. Vebêjerên wan nayên zanîn, bi zimanê gel ê xwerû tên vegotin û rasterast hest û ramanên civakê yê hevpar derdibirînin. Lorî, ji ber ku cureyeke helbestî ye bi riste û bi serwa ye. Li gorî mînakên heta niha hatine berhevkerin em dibînin ku lorî, ji alîyê şekl û şêweyê ve zêde ne tekûz e. Ji tesbîtên vê xebatê yeka herî giring ev xal e. Di hin xebatan de yan jî bi zanîna hin kesan, lorî ji çarînan pêk tê, hejmara kîteyên her rîsteyê wek hev in û bi vî awayî lorî, xwedîyê şêweyeke dirust û tekûz e. Rast e, mînakên bi vî şiklî hene, lê dema ku em li gelemperîya mînakên lorîyan dinêrin, lorîyên ne weha gelekî zêde ne. Di gelek lorîyan de tenê serwa heye, tiştên din tune ne. Ji ber vê yekê em nikarin li mînakên edebîyatên milletên din binêrin û taybetmendîyên wan ên edebî li ser yê xwe ferz bikin. Şert û merc û serborîya her milletî ji hev cuda ye. Gelemperîya mînakên lorîyên edebîyata me, ji alîyê şêweyê ve di halê heyî de çawan be, divê em şîrove û darazên xwe li gorî wê bikin. Li gorî vê tesbîtê em dikarin lorîyên kurmancî ji alîyê şêweyî ve weke du beşan bisenîfînin; lorîyên têkuz û yê netekûz.

Weke berhemên edebî lorî, ji edebîyata zarokan tê qebûlkerin. Ji ber ku mixatabê lorîyan zarok in û naverok, ziman, bingeha ramanî û melodîyên wan li gorî zarokan tê sazkerin, ev angaşt di cih de ye. Lê belê dema ku meriv li vebêjer û hilberînerên lorîyan difikire, îdfîayeke din dikare bê kirin. Vebêjer û hilberînerên lorîyan çî dayik be yan jî çî dadok, metik, xwişk, xaltîk û hwd be, di hilberandin û îcrakerina lorîyê de hesta karîger hesta dayiktîyê ye. Ji ber vê yekê di lorîyan de hêvî, xeyal, kêf, keserên dayikane bi awayeke eşkere tên xuyanê. Li gorî van tesewiran meriv dikare bibêje ku lorî, di heman demê de cureyeke edebîyata jinan e.

Çalakîya lorîyan li ser mirovan, dema ku mirov nuh diwelide destpê dike; heta berî ku biwelide di zikê dayikê de jî lorîyên dayikê dikare bê bihîstin ku ev yek ji alîyê lêkolînên zanistî ve jî hatîye peyitandin. Piştî welidînê, perwerdehiya ewil bi lorîyan dest pê dike. Lorî, tekîlîyên dê û zarokan saz dike. Gotinên lorîyê,

sade ne, peyvên wê jî fesîh in, ahengêk di navbera peyvên û ritma wan de heye. Bi vî awayî çanda muzîkê jî di biçûkatîyê de dest pê dike. Tesîreke lorîyan li ser zarokan ew e ku, xeyalên zarokan fireh dike, bingeha mejîye wan ava dike. Bi vî awayî em dibînin ku lorî, berî welidînê di zikê dê de û piştê jî heta mezinbûnê her û her di jîyana mirovan de ye. Ya balkêş, di mirinê de jî dîsan lorî hene. Wekî di nav xebatê de jî hate ravekirin, gelek lorî hene ku weke zêmarên mirîyan tên honandin û bi lorandinê ew zêmar tên gotin. Lorîyên jîyana ewil bi kêf û şahîyê tên gotin, lorîyên zêmarî jî bi hêsirên çavan tên îcrakirin.

Di van demên dawî de, di hemûya edebîyata kurdî ya gelêrî de, keresteyên berhevkirî her ku diçe zêde dibe. Çiqas kereste li ber dest hebe jî, weke prensîp meriv nikare bibêje, “ewqas temam e, êdî hewcedarî bi keresteyên berhevkirinê nemaye”. Ji bo ku lêkoler an akademîsyenên qadê, taybetmendîyên cureyeke edebîyata anonîm bi awayeke bi rêk û pêk tesbît bike, her çiqas mînak li ber dest hebe û ev mînakana jî deverên cuda cuda be ewqas mifadar e. Mixabin îro, dîsan qîma meriv bi çendanî û jimareya keresteyên berhevkarîyê tê, lê belê vê derbarê de xebatên teorîk hîna jî kêr in. Di cureya lorîyan de jî bi vî rengî ye. Heta niha çend xebatên lêkolînî derbarê lorîyan de hatibin kirin jî, di vê mijarê de hîn pêdivî bi xebatên akademîk hene. Helbet divê ne tenê li ser lorîyan, li ser her cureyên edebîyata Kurdî xebatên akademîk ên ku mijaran bi hurgilî vedikolin bîn nivîsandin.

Çavkanî

- Aka, B. (2010). “Ninnileri Psikanalitik Yaklaşım ile Yeniden Okuma Denemesi”. *Millî Folklor*, 22(88), 38-43.
- Akbal, H. û Alê, H. (2009). *Dengbêj û Stranên Me, Destan û Folklor Me*, Stockholm: Stil-Offset.
- Alptekin, A. B. (1990). “Ninni”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. C. VII. İstanbul. 63-65.
- Artun, E (2008). “Ortak Türk Kültürü Ürünlerinin Çocuk Edebiyatına Katkıları”. *Türk Halkları Edebiyatı II- Beynelhalk Uşaq (Çocuk) Edebiyatı Kongresi- Materyaller (Bildiriler)*. Bakü: Qafqaz Üniv. Yayınları.
- Borak, M. (2005). *Ferhenga Biwêjan*. Stenbol: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.
- Can, D. (2010). *Mersin Abdalları Halkbilimi Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniv. SBE.
- Coşkun, N. Ç. (2013). “Türk Ninnilerine İşlevsel Yaklaşım”. *Turkish Studies*. 8(4), 499-513
- Çanlı, Z. (2007). *Kütahya-Şeyhler Beldesi Folklor Örnekleri*. Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniv. SBE.
- Çek-Cansız, S. (2010). *Ninnilerde Kadın Anlatıcının Sesi*. Doktora Tezi. Gazi Üniv. SBE.
- Çek-Cansız, S. (2011). “Ninnilere Bağlam Merkezli Bir Yaklaşım”. *Turkish Studies*. 6(4). 61-75.
- Çelebioğlu, A. (1995). *Türk Ninnileri Hazinesi*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

- Değirmencioğlu, F. (2010). *Manyas Halk Edebiyatı ve Folklor Ürünleri*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniv. SBE.
- Demir, N. (2008). “Avrupa’da Yaşayan 0-6 Yaş Grubu Türk Çocuklarına Türkçe ve Türk Kültürünün Öğretilmesinde Kullanılabilecek Bir Materyal: Türk Ninnileri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 1(5). 224-240.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*. Ankara: KTB Yayınları.
- Farsakoğlu, A. (2006). *Türk Ninnilerinde İslami Motifler*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum Üniv. SBE.
- Gelişli, Y. ve Yazıcı, E. (2016). “Ninniler ve çocuk eğitimindeki önemi”. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)*. 1. 1-7.
- Güleç, İ. (2007). “Anonim Halk Edebiyatının Tasnifine Dair Yeni Bir Öneri”. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 14. 47-58.
- Güneş, F. (2010). “Ninnilerin Çocukların Dil ve Zihinsel Gelişimine Etkisi”. *Zfwt*, 2(3), 27-38.
- Kabadayı, A. (2009). “Ninnilerin Çocuğun Gelişim Alanlarına Katkılarının İçerik Açısından İncelenmesi: Konya Örneği”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 276-289.
- Kaplan, Y. (2015). *Kanîya Stranan (Narînk, Serê Zava, Şeşbendî, Dîlok)*. Stenbol: Weşanên Nûbihar.
- Karakaya, Z. (2004). “Gösterebilimsel İşlevler Açısından Ninniler”. *Millî Folklor*. 16(61). 44-57.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ yayınları.
- Köseler, S. (2008). *Hatay İli Kırıkhan İlçesi Halk Kültürü Araştırması*. Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniv. SBE.
- Kurtuluş, M. (2010). “Ninnilerde Kadın Sorununa Bakış”. *Millî Folklor*. 22(88). 44-52.
- Meretowar, A. (2017). *Lorî*, Stenbol: Weşanên Wardoz.
- Tepe, S. (2013). “Lorîge”. *Newepel*. 47. 6.
- Öztürk, M. (2016). “Zûgotinok Di Edebîyata kurdî ya Gelêrî de”, *Bingöl Üniv. Yaşayan Diller Enst. Drgisi*. 2(3). 23-43.
- Şapolyo, E. B. (1937). *Halk Ninnileri*. İstanbul: Ahmet Halit Kitabevi.
- Şimşek, E. (1989), “Çukurova (Kadirli-Kozan) Ninnileri Üzerine Bazı Düşünceler”. *Millî Folklor*. 1(2). 18-19.
- Şimşek, E. (2016). “Anonim Halk Şiiri İçerisinde Ninnilerin Yeri”. *Akra Kültür, Sanat ve Edebiyat Dergisi*. 4(8). 33-64.
- Toker, S. (2011). “Türkçenin Anadili Olarak Öğretiminde Ninni ve Tekerlemelerin Yeri”. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi (IJSES)*. 1(1). 25-29.
- Ungan, S. (2009). *İşlevsel Yönleriyle Ninniler*. Ankara: Pegem Akademi.
- Yavuz, A. D. (2010). “Dilbilimsel Bir Yaklaşım Denemesi: Tekirdağ Yöresinden Bir Ninni”. *Millî Folklor*. 22(88). 53-56.
- Yıldırımçakar, M. (2020). “Lorîyên Qelqelîyê-1”. *Folklor Me*. 4. 6-9.

Çavkanîyên Online:

- Bektaş, M. (2022.08.02). *Em Koçerê Rîya Dûr in (Lorî Lorî Lorîka Min)*:
https://www.youtube.com/watch?v=a24_akxNSlc

Koç, R. û Kıymaz, M. S. (2023.02.06). Çocuk Edebiyatı Türü Olarak Ninniler ve Balkanlar Çocuk Edebiyatında Ninni Örnekleri". *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi*. 17-19 Mayıs 2013. Saraybosna, Bosna Hersek:

<https://docplayer.biz.tr/20487534-Cocuk-edebiyati-turu-olarak-ninniler-ve-balkanlar-cocuk-edebiyatinda-ninni-ornekleri.html>

Komasyon (2023.02.07). *Derleme Sözlüğü (Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü)*: Lorik: <https://sozluk.gov.tr/>

Mardîn, D. (2022.08.11). *De Lorî Lorî Berxê Min*:

<https://www.youtube.com/watch?v=OlcTAfprTfQ>

Perwer, Ş. (2022.10.15). Strana Dayik:

<https://www.youtube.com/watch?v=8kYJTsh7xtU>

Şan, A. (2021.10.09). *Strana Cembelî*:

<https://www.youtube.com/watch?v=gNt76ZDt7yE>

Zarok TV (2023.01.07). *Landik: Tirlî Tirlî Temaşe*:

<https://www.youtube.com/watch?v=xEM-eLTAXZY>

Kesên Çavkanî:

KÇ 1: Fatma Hecî Evdî (1960), ji Qosar a Merdînê ye, dibistana seretayî qedandîye, mînakên lorîyan ji derûdora xwe bihîstîye, (*Berhevkar: Mustafa Öztürk, Dîroka berhevkirinê 2019-2020*).

KÇ 2: Xensa Mehmûd (1953), ji Qosar a Merdînê ye, bi nivîs û xwendinê nizane, mînakên lorîyan ji dayika xwe fêr bûye, (*Berhevkar: Mustafa Öztürk, Dîroka berhevkirinê 2019*).

KÇ 3: Menîfa Yiğît (1968), ji Qosar a Merdînê ye, bi nivîs û xwendinê nizane, mînakên lorîyan ji pîrik, dayik û hevalên xwe fêr bûye, (*Berhevkar: Mustafa Öztürk, Dîroka berhevkirinê 2020*).

KÇ 4: Kudret Keleş (1970), Ji Panos a Agirî ye, ji lîseyê der çûye, ev kes ji mereqdarîya xwe bi pîrskirinê fêrî lorîyan bûye, (*Berhevkar: Abdullah Demir, Dîroka berhevkirinê 2017*).

KÇ 5: Melehat Tuna (1974), Ji Şernexê ye, ji lîseyê der çûye, mînakên lorîyan ji dayik û xwişka xwe ya mezin fêr bûye. (*Berhevkar: Vedat Ürek, Dîroka berhevkirinê 2019*).

KÇ 6: Milkinaz Özyavuz (1974), Ji Êlihê ye, bi nivîs û xwendinê nizane, mînakên lorîyan ji dayika xwe fêr bûye, (*Berhevkar: Halise Kirişçi, Dîroka berhevkirinê 2020*).

KÇ 7: Helîma Sırça (1948), ji Licê ya Dîyarbekir ye, bi nivîs û xwendinê nizane, nayê bîra wê ku ji ku fêrî lorîyan bûye, (*Berhevkar: Ferhat Yıldırım, Dîroka berhevkirinê 2018*).